

תפקודו של שם-הפועל הבלתי משועבד בעברית בת-ימינו

1. שם הפועל (להלן שה"פ), או בשמו האחר, המקור, משתייך לקבוצת הפרטיציפאליה, דהיינו הצורות המשתתפות בקטגוריית השם והפועל כאחת (כגון צורות הבינוני והצורות הגרונדיאליות למיניהן). בספרי הדקדוק מקובל להגדיר את שה"פ כצורה בלתי מאופיינת מבחינת גוף, מספר ומין (כלומר כצורה חסרת נושא) וכן כצורה נעדרת צורני נטייה של זמן, אספקט ומודוס. שם הפועל המובהק (הפרוטוטיפי) מוגדר בדרך כלל בספרות כצורה אשר אינה יכולה בעצמה ליצור פרדיקציה, כלומר צורה משועבדת, המשלימה גרעין פרדיקטיבי שמני או פועלי,¹ בדרך כלל יסוד לקסיקלי בעל משמעות מודלית, למשל: אָנִי רֹצֵה לְהִצְטַלֵּם אִיתוֹ, יֵשׁ לִי חֶשֶׁק לְכַתּוֹב לוֹ, כְּדֹאֵי לֵךְ לְהִירָשֵׁם וְכוּ"ב. וכן אחרי פועלי אמירה, למשל: אָמַרְתִּי לוֹ לְכַתּוֹב, קָרָאתִי לוֹ לְבוֹא (כלומר במקום צורת ציווי).

דיוננו להלן יסב סביב תפקודו של שה"פ הבלתי משועבד, שאינו נתמך בגרעין פרדיקטיבי מפורש. במאמר זה נבחן אפוא את היקריותו המיוחדות של שה"פ, ה"מסומנות" מבחינה תחבירית ופרגמטית.

מקובל להניח כי צורה משוללת צורני גוף-מין-מספר וזמן-מודוס-אספקט אינה מאפשרת מימוש פרדיקציה ועיגונה ב"כאן ועכשיו" של עולם השיח. ואכן, מצד ההיגיון, אין ספק כי התנאי המרכזי להתקיימותה של פרדיקציה הוא קשר עם נושא או משתתף כלשהו. הטענה שברצוני להעלות כאן היא כי אמנם שה"פ, בניגוד לפועל הפיניטי (המפורש, הנוטה), הוא צורה משוללת גוף (המייצג את עושה הפעולה או מקבל הפעולה), אך מבחינה סמנטית, כמו הפועל, גם בו מתקיים יחס פרדיקטיבי, כלומר יש בו, לטענתי, יחס מובנה של נושא-פרדיקט. לשון אחר, בכל שה"פ טמון "משתתף" (אקטנט) וירטואלי.² בכך נבדל שה"פ לא רק משם-העצם אלא אף משם הפעולה. על כן, בתפקודו כצורה בלתי משועבדת (כלומר, כפרופוזיציה אינפיניטיבית עצמאית), הוא מאפשר הגשמת פרדיקציה. אלא שמשמעותה המוחשית של הפרדיקציה שייכת למישור המבע (האילוקוציה, הפרגמטיקה) ולא למישור המשפט (הלוקוציה, הפרדיקציה). המימוש של הפרדיקציה ב"כאן ועכשיו" של עולם השיח הוא, אם כן, פועל יוצא מן הקשר בין המוען לנמען, כלומר הגשמתה של הפרדיקציה תלויה בפרשנותו של הנמען ולא ביחס התחבירי-לקסיקלי בין היסודות השונים המשמשים במשפט.

הנושא שה"פ מתייחס אליו עשוי להיות נגיש בשיח, כלומר יש באפשרותו של הנמען לזהותו בשיח. למשל:

(1) לא להפריע עכשיו,

(2) עוגה, עוגה, עוגה, במעגל נחוגה, נסתובבה כל היום, עד אשר נמצא מקום, לשבת, לקום, לשבת, לקום, לשבת ולקום

בשתי הדוגמות לעיל הנושא הוא הנוכח או הנוכחים בשיח. ואולם, הנושא עשוי להיות אף נושא סתמי. למשל:

(3) לנער היטב לפני השימוש

(4) להרחיק מהישג ידם של ילדים

2. אני סבורה כי יש לתאר את שה"פ כצורת בוסר של הפועל לפני שהתחוללה בו הגרמטיקליזציה, כלומר קודם התממשותם של צורני הנטייה של גוף זמן-מודוס ואספקט, ולא דווקא כשארית של הפועל שניטלה ממנו הנטייה. מצד משמעותו ניתן להגדירו כצורה המודלית של הפועל,³ או כצורה המביעה את

¹ עיין, למשל, פלמר 1986, עמ' 156; דיק 1997, עמ' 145.

² השווה רמי-גירו 1988, עמ' 100-101.

³ השווה בבנישת 1974, עמ' 189:

"[...] l'infinitif est la forme modalisée du verbe"

המשמעות הוירטואלית, ההיפותטית או הרצויה של ההתרחשות (המוצאת את ביטויה המוחשי, האקטואלי, בפועל המפורש, הפיניטי). למשל,

(5) **להיות או לא להיות** (המלט, שקספיר)

(6) **לקחת אני לא לוקח מאף אחד ולגנוב אני לא גונב**, אבל **לחמוד, זיידה, אני חומד, ולקנות אני מקנא** (שלו, כימים אחדים, עמ' 30)

בדוגמה (5) לעיל שה"פ מהווה חלק מפעולת דיבור של התלבטות, ובדוגמה (6) הוא מהווה חלק ממבנה של ייחוד (טופיקליזציה),⁴ שנושאו הלוגי מובע בצורת מקור טאוטולוגי (לקחת אני לא לוקח, ולגנוב אני לא גונב וכיו"ב). בדוגמה זו מובע ניגוד בין תהליך היפותטי או פוטנציאלי המובע בצורת שה"פ ובין תהליך ממשי שקיומו נשלל בשני הפעלים המפורשים הראשונים (אני לא לוקח, אני לא גונב). בשני הפעלים האחרונים (אני חומד, אני מקנא) התהליך מוצג בדרך החיווי, מהיבט אימפרפקטיבי, כלומר כאירוע ממשי. ואכן, כצורה בעלת משמעות מודלית נפוץ שה"פ במיוחד אחרי פרדיקטים לקסיקליים המציינים רצון, כוונה, הבטחה, איסור, הרשאה וכיו"ב.

דומה כי מן הראוי להבהיר את השימוש שאני עושה במונח "מודליות". על פי ההגדרה המסורתית, הכוונה היא בדרך כלל לשלושת המודוסים הדקדוקיים (על פי היוונית והלטינית) - הסוביינקטיב, האימפרטיב והאופטיב. ואולם, אני משתמשת במונח מודליות במשמעות רחבה יותר, לציון מכלול האמצעים הלשוניים שנוקט הדובר כדי להביע את עמדתו או משאלתו לגבי תוכן המשפט. לפי הגדרה זו, המודליות היא, אם כן, הדרך שבוחר הדובר לעגן את תוכן המשפט ביחס לפעולת הדיבור.⁵

כפי שמודגם, למשל, במבעים להלן:

(7) **לקום** מחר בבוקר עם שיר חדש בלב/לשיר אותו בכוח, **לשיר** אותו בכאב/לשמוע חלילים ברוח החופשית/וללהתחיל מבראשית (נ' שמר, החגיגה נגמרת)

(8) **לפרק** את ישיבות ההסדר (מכתב למערכת, הארץ 19.7.05)

(9) **ח"כ רביץ: לפסול** תשדיר מפעל הפיס שמעודד בטלה (הארץ 18.7.05)

המשמעות המודלית של שה"פ במבעים אלה מהווה חלק מפעולת דיבור של הצעה או דרישה.

ואילו בדוגמות (10) – (12) שנביא להלן משמעות המודלית של שה"פ מהווה חלק מפעולת דיבור של תוכחה.

(10) החלוצים בקיבוץ הגליל יושבים לילה-לילה [...] לאור נרות רועדים ברוח [...] אז איך תוכל אתה להתעלם מהם? **לשבת** לך כמו רוטשילד לאור נורה זוהרת של ארבעים ראט? (עוז, עמ' 25)

(11) למה **להידחק**? יש מקום לכולם (בתור לאוטובוס)

(12) למה **לגדל**, ממילא יעקרו אותם (הארץ 25.7.05 – מאמר על פילים שאינם מגדלים חטי שנהב, מכיוון שממילא יעקרו אותם)

אין תימה ששה"פ מופיע במבנים בלתי אינדיקטיביים, כגון מבני שאלה (כאן שאלה רטורית), כגון לעיל, שהרי הוא צורה בעלת משמעות פרדיקטיבית בלתי אקטואלית, מודלית או היפותטית.

בדוגמה הבאה (13) שה"פ הוא חלק מביטוי מעריך, המציין את עמדתו הרגשית של הדובר כלפי תוכן המסר.

(13) פשוט לא **להאמין** שבשביל שטריות כאלה מזמנים אנשים למילואים (שמעוני, עמ' 74)

במבע זה יש, למעשה, מבנה של "חג"מ אפס" (במונחים של רוזן⁶), כלומר משמעותו "קשה להאמין/אי אפשר להאמין".

⁴ בהשפעת תבנית דומה ביידיש, ראה גולדנברג 1971, עמ' 39.

⁵ השווה ליונס 1977, עמ' 452 וכן § 17.1. השווה גם להגדרתה של רמי-גירו (1988, עמ' 22) למודוס:

"Un processus d'actualisation qui situe le procès par rapport à l'acte d'énonciation".

⁶ עיין רוזן, עברית טובה, עמ' 221.

כיוצא בזה דוגמה (14) להלן:

(14) **לנצח את הסרטן?** בואו נתפשר על **לשרוד (הארץ 20.7.05)**

שה"פ בחלק הראשון (לנצח את הסרטן) הוא במבנה של שאלה רטורית ומיוצג בו מבנה של "חג"מ אפס", כלומר משמעותו היא "האם אפשר לנצח את הסרטן?".

בדוגמה (15) שלהלן שה"פ הוא חלק ממאמר מוסגר במבנה של "אם + ש"פ" הבא לציין את עמדת הדובר כלפי תוכן המשפט:

(15) **תסלח לי שאני מדבר איתך על הדברים האלה [...]** אבל **אם להתאבד, אז יש לי פה כל מה שצריך (שלו, בביתו במדבר, עמ' 80)**

במבנה דומה, של "אם + ש"פ", הוא מתפקד אף בצירופים כבולים שהם בבחינת מאמר מוסגר, כגון: **אם לומר את האמת, אם לנקוט לשון המעטה, אם להאמין לו, וכן בצירופים שיש בהם חיסור של "אם", למשל,**

(16) **להגיד את האמת, זה לא מעניין אותי**

במבעים שלהלן (17)–(20) שה"פ הוא חלק ממה שמכנה אוסטין "משפטי ביצוע בלתי מפורשים", כלומר חלק מפעולות דיבור שאין בהן מימוש לקסיקלי מפורש של הפועל המייצג את פעולת הדיבור (כגון הצעה, התלבטות וכיו"ב):

(17) **להאמין לו?**

(18) **לענות לטלפון?**

(19) **ללוות אותך הביתה?**

(20) **למזוג לך עוד קפה?**

הפונקציה הפרגמטית של שה"פ בולטת אף במבעים שיש בהם טופיקליזציה. דהיינו במבעים הערוכים במבנה ייחוד שבהם שה"פ הוא הנושא הלוגי של המשפט, למשל בדוגמות (21) – (23) להלן:

(21) **בעולם כל כך קשה/ להתבלט זה לא יפה (מדינה קטנה, שיר של דני סנדרסון)**

(22) **הרי זה שגעון ממש [...]** **להוביל מין** ארנבת זרה שנבלעה לה באדמה (א"ב יהושע, מולכו, עמ' 278)

(23) **לשיר זה כמו להיות ירדן (נ' שמר)**

ראינו אפוא כי שה"פ הבלתי משועבד נוטה לשמש במקום פועל מפורש בלשון הוראות וזירוז, התלבטות והבעת משאלה, בקשת עצה וציון עמדת הדובר לגבי המצב האפשרי או הרצוי. כמו כן ראינו שהוא משמש במאמרים מוסגרים שתכליתם לציין את התייחסות הדובר לתוכן המשפט תוך הסבת תשומת לב השומע לכך ושכנועו להזדהות עם עמדת הדובר.

3. ניתן לקבוע, לדעתי, כי מאחורי בחירת הדובר בצורה פועלית אינ-פיניטית שהקורפרנציאליות שלה עמומה (עמומה מבחינת ההתייחסות אל נושא-משתתף ואל אירוע ממשי) במקום בצורה פועלית פיניטית (של פועל נטוי) עומדים בראש וראשונה שיקולים פרגמטיים. יתרה מזו, דלות הצורה והתוכן של שה"פ ועמימותו הסמנטית-הקוגניטיבית גם יוצרות תלות בהקשר דינמי מידי של השיהי ומולידות עושר של אינפרנסים פרגמטיים. נקל להיווכח כי כותרות, שמות ספרים, שמות סרטים ולשון סיסמאות הם אכסניה אידיאלית לתפקוד רב-ערכי מעין זה.⁷ למשל כותרות המאמרים שלהלן:

(24) **להתחבק עם גרמני נאצי (כותרת מאמר, הארץ 3.4.05)** [מאמר ביקורת על תוכנית טלוויזיה המתארת "התחבקות" עם גרמני נאצי] – האינפרנסים הפרגמטיים של כותרת זו עשויים להיות "איך להתחבק עם...", "התהליך של התחבקות עם...", "אפשר/כדאי להתחבק עם... וכיו"ב.

(25) **להתפנות בלי טראומה (כותרת מאמר, הארץ 7.4.05)** [המאמר מספר על תקדימים בהיסטוריה של החזרת בני עם מפזורה למולדת] – האינפרנסים הפרגמטיים של כותרת זו עשויים להיות "איך להתפנות בלי טראומה", "התפנות בלי טראומה", "צריך/אפשר להתפנות בלי טראומה" ועוד.

⁷ עיין ניר 2003.

(26)

להקים שוב את המדינה (כותרת מאמר, הארץ 28.7.05) [המאמר עוסק במשימה של הצינות הדתית של הקמה מחדש של המדינה הצינונית מחדש] האינפרנסים הפרגמטיים האפשריים הם: "איך להקים/מקימים שוב את המדינה", "התהליך של הקמה מחדש של המדינה", "צריך או חייבים להקים שוב את המדינה".

כיוצא בזה כותרות של מודעות ושלטים. למשל,

(27) **מוזיאון המדע ע"ש בלומפילד [...]** לראות. לגעת. לדעת. (מודעת פרסומת למוזיאון המדע בירושלים 2004-5) - האינפרנסים הפרגמטיים עשויים להיות "מקום שאפשר בו לראות/לגעת/לדעת", מקום שרואים בו/נוגעים ויודעים", וגם "מקום שיש בו ראייה/נגיעה/ידיעה".

(28) **לדבר עם סא'ב עריקאת** (מודעה המזמינה למפגש עם עריקאת, האוניברסיטה העברית אפריל 2005) – האינפרנסים הפרגמטיים עשויים להיות: "שיחה (דיבור) עם עריקאת", "חשוב/אפשר/צריך לדבר עם עריקאת", "התהליך (הנמצא בעיצומו) שבו אנחנו מדברים עם עריקאת" וכיו"ב.

מתוך לשון המודעות, הכותרות והשלטים שהודגמו לעיל ניתן, אם כן, להיווכח כי אין ניגודים הדדיים חד-חד-ערכיים בין שה"פ ובין צורות אחרות בנות-המרה. לשון אחר התפוצה המשלימה אינה דווקא בין שה"פ ובין צורת פועל נוטה, או בין שה"פ לשם פעולה, או בין שה"פ וצורת בינוני סתמי.

ידוע כי מפרסמים וכותבי סיסמאות למיניהן מנצלים לצורכיהם התקשורתיים את המתח הקיים בצורות רב-ערכיות, שמשמעותן בלתי קבועה, והן זקוקות להקשר דינמי שיעמיד אותן על דיוקן. הדבר ניכר היטב בשמות סרטים וספרים שבהם יש בעברית של ימינו העדפה לצורת שה"פ במקום שם-פעולה. למשל, בתרגום שמות סרטים, ששםם בלשון המקור (בדרך כלל במקור האנגלי) הוא בצורה גרונדיאלית. למשל:

(29) **לרדת מהפסים** (Racing Stripes) (שם סרט אנימציה יולי 2005)

(30) **להציל את גרייס** (Saving Grace) (שם סרט 2004)

(31) **לפתות את דוקטור לואיס** (Seducing Doctor Lewis) (שם סרט 2004)

במקרים כגון אלה יש בלא ספק ניצול המתח הקיים בין המשמעות השמנית ובין המשמעות הפועלית של שה"פ. אמנם בדומה לשה"פ, אף הקורפרנציאליות של שם הפעולה (כלומר התייחסותו לנושא ולזמן ממשיים) עמומה, אבל נראה כי לשה"פ נוסף בימינו נופך של לשון רעננה ודינמית המזמינה עושר רב יותר של אינפרנסים פרגמטיים. הטעם לכך בראש וראשונה, לדעתי, הוא שלצורה גרונדיאלית יש משמעות פרוטוטיפית של תהליך בהתהוותו,⁸ וכשם פעולה היא אף עשויה לציין את תוצאת הפעולה או את הגעתו של התהליך לידי מימוש. לא כן שה"פ המציין, כאמור, תהליך משוער או את פוטנציאל הגלום בפעולתיות. זאת ועוד, נקיטת שה"פ מהווה לעתים אילוץ מחמת אי קבילות המבנה עם שם-פעולה, בעיקר כאשר הסומך אינו מייצג משתתף אגנטי, או נושא סמנטי של הפעולה.⁹ למשל,

(32) **לחשוב תנ"ך** (שם ספר של י' גורן 2004) לעומת ??חשיבת תנ"ך.

במקרים אחרים בחירה במבנה עם שה"פ עשויה אף למנוע דו-משמעות הקיימת במבנה הסמיכות בעברית עם שם פעולה נסמך שמאחוריו פועל טרנזיטיבי. למשל,

(33) **לדעת אישה** (שם ספרו של ע' עוז) ברור שהאישה היא המושא, לעומת ידיעת אישה שהוא מבנה העשוי להיות דו-משמעי.¹⁰

4. בדוגמות (34) – (42) להלן הלקוחות מלשון הסטיקרים ומודעות התעמולה חצי שנה עד שנה (2004 – 2005) קודם שהוחל בהכנות מעשיות למימוש תהליך ה"התנתקות" אפשר להיווכח בתפוצה המשלימה הקיימת בלשון ימינו בין מבנים עם שה"פ למבנים עם בינוני פועל הנמצא גם הוא בפרדיגמה של הפרטיציפאליה.¹¹

(34) **לצאת מהשטחים. לעצור את המלחמה**

⁸ המונח גרונדיום (gerundium) משמש בדקדוק הלטינית לציון צורות בלתי נוטות המשמשות בתפקיד אדורביאלי (ביחסה עקיפה), למשל, in loquendo, dum loquor. עיין ההסבר ההיסטורי שמביא יספרסן (דקדוק אנגלי, כר' 4, פרק 12) לצורה הגרונדיאלית באנגלית כגון He is singing (צורה שנשתלשלה מ-is on/in singing).

⁹ עיין ניר 2003, עמ' 243 – 244.

¹⁰ הדוגמה מצוטטת אצל ניר 2003, עמ' 243.

¹¹ השווה למשל עברית: לא לעשן, אנגלית: No smoking, ואיטלקית: no fumare.

(35) לצאת מעזה - מייד!

(36) לעזוב את עזה - לחיות בשקט

לעומת:

(37) הרוב קובע! יוצאים מעזה

(38) יוצאים מעזה - מתחילים לדבר

(39) חוזרים לשורשים - למען ישראל

(40) מתנתקים מהעקירה - מתחברים לשורשים

(41) מתחברים לשרשרת הישראלית - גוש קטיף

(42) עוזבים את עזה - חוזרים הביתה

בדוגמות לעיל ניתן לראות את ההבדל בין תפקודו של שה"פ המציין אירוע או תהליך היפותטי, מתוכנן או רצוי, לעומת הבינוני הסתמי אשר בניגוד לשה"פ מתממש בו איבר של "נושא אפס", כלומר הלכה למעשה יש בו כינוי גוף סתמי, והוא מציין משמעות ריאלית, של תהליך המתרחש כביכול לנגד עיניו של השומע.¹² משמעות פרגמטית זו של הבינוני הסתמי קיימת אף כאשר, לאמתו של דבר, התהליך עדיין לא נמצא בשלבי התהוותו והוא בגדר משאלת לב בלבד של הדובר, כפי שניתן לראות ממודעות ה"התנתקות" להלן שיש בהן שימוש בצורות בינוני, בשעה שתהליך "ההתנתקות" לא הגיע לשלבי הביצוע המעשי. דומה כי במקרים כגון לעיל דווקא עריכת המבע במבנה של בינוני סתמי מייצגת את המבנה ה"מסומן" והרענן יותר, ואילו המבנה עם שה"פ הוא בגדר ברירת המחזק, כלומר הוא מציין את המשמעות המודלית ה"בלתי מסומנת".

5. שתי מסקנות חשובות עולות מדברינו:

א. יש לבחון את שה"פ בפרופוזיציה אינפיניטיבית בלתי משועבדת במקביל לפועל הפיניטי, שכן אף שמבחינה מורפולוגית הוא צורה פועלית בלתי מפותחת, הוא יוצר קשר פרדיקטיבי, אלא שהתממשותו של קשר פרדיקטיבי זה היא במישור המבע ולא במישור המשפט.

ג. בכמה מקרים ניתן, כביכול, להצביע על ניגודים הדדיים בין שה"פ ובין צורה מקבילה בת-המרה כגון בין שה"פ ובין שם הפעולה, או בין שה"פ לצורה פועלית מפורשת (כגון צורת ציווי), אך דווקא המקרים שבהם אין תפוצה משלימה חד-חד-ערכית בין שה"פ לצורה פרדיגמטית קרובה (קרי בת-המרה) הם אלה המעידים על מהותו האמיתית, דהיינו על היותו צורה בעלת קורפרנציאליות עמומה ובלתי יציבה, שמשמעותה פתוחה ודינמית, דהיינו תלוית הקשר ושייכת על כן למישור המבע (האילוקוציה, הפרגמטיקה).

מקורות ספרותיים

ע' עוז, סיפור על אהבה וחושך, תל אביב 2002

מ' שלו, כימים אחדים, תל אביב תשנ"ב

מ' שלו, בביתו במדבר, תל אביב תש"ס

י' שמעוני, חדר, תל אביב תשנ"ט

מראי מקום ביבליוגרפיים

בבבנישת 1974 = E. Benveniste, *Problèmes de linguistique générale* II (Paris 1974)

גולדנברג 1971 = G. Goldenberg, "Tautological Infinitive", *Israel Oriental Studies I* = 1971 [reprinted in G. Goldenberg, *Studies in Semitic Linguistics*, Jerusalem 1998] (Tel Aviv 1971)

¹² השווה לדברי יספרסן, דקדוק אנגלי, כר' 5, §11.17:

"The infinitive seems more appropriate than the gerund to denote the imaginative (unreal)"
בין דוגמותיו: It was easier *telling* Gervase than it had been *to tell* the others (כלומר *telling* לציון התהליך בהתהוותו, ואילו *to tell* הפעולה הוירטואלית או ההיפותטית).

- S. C. Dik, *The Theory of Functional Grammar, Part 2: Complex and Derived Constructions*, edited by K. Hengeveld, Berlin /New York 1997 =דיק, 1997
- O. Jespersen, *A Modern English Grammar on Historical Principles*, V, London & Copenhagen 1909-1949 =יספרסן, דקדוק אנגלי
- J. Lyons, *Semantics*, Cambridge 1977 = ליונס 1977
- ניר 2003 = ר' ניר, "לגעת בשלום: על השדרוג הרטורי של שם הפועל", העברית שפה חיה, כרך ג (תל אביב 2003), עמ' 246-241
- R. Palmer, *Mood and Modality*, Cambridge 1986 =פלמר, 1986
- רוזן, עברית טובה = ה"ב רוזן, עברית טובה, ירושלים תשל"ז³
- S. Rémi-Giraud, "Essai sur la notion de sujet", *L'infinitif – une approche comparative*, edited by S. Rémi-Giraud, Lyon 1988 =רמי-גירוד, 1988